

/ К.Станчев, Г.Попов. – София, 1989. 30. Строковская Т. Е. В.М. Ундольский и его открытие личности Св. Климента Охридского / Т. Е. Строковская // Вестн. Моск. ун-та - Сер.8. -История. - 1999. - №4.-С.8-33. 31. Строковская Т. Учение о посте в произведениях Климента Охридского // Научни трудове на Русенския университет. – 2010. – Т.49.- Сер.10. - С.25-30. 32. Туницкий Н.Л. Св. Климент, епископ словенский: Его жизнь и просветительная деятельность. — Сергиев Посад: Тип. Св.-Тр. Сергиевой Лавры, 1913. — 290 с.33.Тюрменко І. Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики / І.Тюрменко //Проблеми слов'язнознавства. - 1999. - Вип. 50. - С.36–45 – 34.Ундольский В. М., Лавров П. А. Климент, епископ словенский. — М., 1895. 35.Флоря Б.Н., Турилов А.А., Иванов С.А. Судьбы кирилло-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. 36. Шафарик П.И. Расцвет славянской письменности в Болгарии (перевод О.Бодянского). // ЧОИДР.- 1848. - N7. 37. Ягич И.В. Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095-1097гг. – Спб., 1886. – 126 с.

УДК [94(=511.1):27] „11/12”

Ілля ТИМЧУК

ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ ФІНО-УГОРСЬКИХ НАРОДІВ

У XII – XIII ст.

У статті в рамках історичного й етнологічного дискурсу розглянуті особливості християнізації фіно-угорського населення Новгородської республіки у XII-XIII століттях. Досліджені дохристиянські вірування т.зв. «східних фінів». Доведена взаємопов'язаність християнізації та асиміляції фіно-угорських етносів. Розглянуто ставлення фіно-угрів до прийняття нової віри. Обґрунтована потреба у розширенні досліджень у рамках фіно-угристики у рамках вітчизняної історичної науки.

Ключові слова: християнство, християнізація, Київська Русь, Новгородська республіка, слов'яни, новгородці, фіно-угри, чудь, весь, меря, мурома, ямь, водь.

Ілля ТИМЧУК

ХРИСТИАНИЗАЦИЯ ФИНО-УГОРСКИХ НАРОДОВ

В XII – XIII вв.

В статье в рамках исторического и этнологического дискурса рассмотрены особенности христианизации финно-угорского населения Новгородской республики в XII-XIII веках. Исследованы дохристианские верования т.н. «восточных финнов». Доказана взаимосвязанность христианизации и ассимиляции финно-угорских этносов. Рассмотрено отношение финно-угров к принятию новой веры. Обоснована потребность в расширении исследований в рамках финно-угристики в рамках отечественной исторической науки.

Ключевые слова: христианство, христианизация, Киевская Русь, Новгородская республика, славяне, новгородцы, финно-угры, чудь, весь, меря, мурома, ямь, водь.

CHRISTIANIZATION OF THE FINNO-UGRIC PEOPLES IN XII-XIII CENTURIES

Finno-Ugric tribes can be considered autochthonous population of large areas of North-Eastern Europe during pre Slavic period. In early medieval times, when colonization started an East Slavic territories east of the Baltic Sea and the Ural Mountains, began a long and mostly peaceful coexistence of small Finn-Ugric tribes of East and associations that later formed the modern Russian people.

One of the leading centers within the Russian nation-state was Novgorod Republic, which for many centuries appeared to symbiosis republican traditions, parliamentary principles of democracy, trade and rapid economic development and active Christian missionary and Slavic colonization. Given the geographical features to the north and northeast of Novgorod for many centuries housed a huge area (to the Arctic Ocean and the Ural Mountains on them) «ethnic sea» Finno-Ugric peoples. Last, it must be located in such a state of social, cultural and religious development, which, on the one hand, did not allow them to form full-fledged statehood, on the other hand - led to the transformation of these small nations and ethnic groups on the object Slavic expansion, including cultural and religious dimensions.

The foregoing question, of course, requires an impartial scientific research, as is relevant historical example of a major part in nonviolent Christianization of pagan initially small people.

The issue of the spread of Christianity by the Novgorod Republic of Finn -Ugric population of North-Eastern Europe in XII-XIII centuries. Is at the crossroads of many scientific disciplines - history, religion and cultural studies, ethnology and other.

Study of the Finn-Ugric historical heritage in areas that are currently in the Russian Federation, is a relatively new Ukrainian historical science. Among national dissertations in cultural aspects of the Finn-Ugric should be called only work on demonology by S.Parsamova about water element in the East and Finn-Ugric people, defended in 1996. Moreover, the problem in Ukraine is politicized, because in some local papers (not primarily scientific and journalistic nature), Finn-Ugric ethnic groups declared a national basis for the entire Russian people, which of course does not include the following historical questions of objectivity.

On the other hand, and in fact Russian historiography this subject also finds its exhaustive study because modern Russian historical science goes, however, a complete domination of the East Slavic bases in the formation of Russian ethnicity. Moreover, it has actively promoted the thesis of the Soviet ancient state as the cradle of three fraternal peoples in leveling Finn-Ugric ethnic components as secondary or even tertiary. Proceedings of the Finn- Ugric relate primarily ethnography and cultural studies. However, quite a significant amount of objective research in Ukraine and Russia on the history of the spread of Christianity in the lands of Rus.

As for Western historiography, the individual works on the history of the

Finn-Ugric tribes north of the Rus virtually unknown Ukrainian scientific public. So, of course, coverage of the issue (including cultural and religious sphere) from the standpoint of historical justice and reliance on sources only adds objectivity domestic science.

The paper outlines the historical features of Orthodox Christianity spread among Novgorod Finn-Ugric population in XII-XIII centuries.

The object of this research study is the exploration activities of Novgorod Christianization of Finn-Ugric population in the controlled area and the lands dependent on the Novgorod

The time frame of the study, covering the period of XII - XIII centuries. However, for a better understanding of the research topic worth will appeal to both prior periods when Slavic tribal unions only started to spread its influence in the land of the Finn-Ugric peoples, and to the years after the Mongol invasion.

Thus, the spread of Christianity among Novgorod Finn-Ugric population in XII-XIII centuries interesting historical example was almost non-violent Christianization of pagan at the base population in large areas.

Keywords: *Christianity, distribution of Christianity, KievanRus, Novgorod republic, slavs, people of Novgorod republic, Finno-Ugric peoples, chud', wes', meria, muroma, yam', vod'.*

Фіно-угорські (рідше зустрічається назва угро-фінські) племена можуть вважатися автохтонним населенням значних просторів Північно-Східної Європи до появи слов'ян. У часи раннього середньовіччя, коли стартувала слов'янська колонізація територій на схід від Балтійського моря до Уральського хребта, розпочалося довготривале і в основному мирне співіснування нечисленних фіно-угорських племен та об'єднань східних слов'ян, які в подальшому сформували на тих теренах сучасний російський народ.

Одним із провідних центрів державотворення у рамках Руської землі був Новгород, який упродовж багатьох століть являв собою симбіоз республіканських традицій, вічевої демократії, стрімкого торговельно-економічного розвитку та активного християнського місіонерства й слов'янської колонізації на цих територіях [1, с. 25]. На північ і північний схід від Великого Новгорода, як видно, тривалий час існувало величезне за площею (до Північного Льодовитого океану, Уральських гір і за ними) фіно-угорський етнічний масив. Угро-фіни, слід визнати, знаходилися у такому стані суспільного та культурно-релігійного розвитку, який, з одного боку, не дозволяв сформуватися у них повноцінної державності, а з іншого боку – спричинив перетворення цих етнічних спільнот на об'єкт східнослов'янської експансії, у т.ч. в

культурній та релігійній сферах.

Вищевикладене питання, звичайно, потребує неупередженого наукового дослідження, оскільки є актуальним історичним прикладом, головним чином ненасильницької християнізації нечисленних язичницьких народів.

Питання поширення християнства представниками Новгородської республіки серед фіно-угорського населення Північно-Східної Європи у XII-XIII ст. лежить у сфері інтересів багатьох наукових дисциплін – історії, релігіє- та культурознавства, етнології тощо.

Вивчення фіно-угорського історичного спадку на територіях, які наразі входять до складу Російської Федерації, є відносно новим явищем для української історичної науки. Серед вітчизняних дисертаційних досліджень у сфері культурних аспектів фіно-угристики слід назвати лише працю С.Парсамова з демонології водної стихії у східнослов'янських і угро-фінських народів, захищену ще в 1996 році [14]. Більше того, дана проблема в Україні є досить заполітизованою, оскільки в ряді вітчизняних праць (насамперед не наукового, а публіцистичного характеру), фіно-угорські етноси оголошуються національною основою всього російського народу [21, 22 тощо], що, звичайно, не додає вказаному історичному питанню об'єктивності.

З іншого боку, і у власне російській історіографії дана проблематика також не знаходить свого вичерпного вивчення, оскільки сучасна російська історична наука виходить, навпаки, із цілковитого домінування східнослов'янської основи в становленні російського етносу [6, 12 тощо]. Більше того, все ще активно просувається радянська псевдонаукова теза про Київську Русь як колиску трьох братніх народів при нівелювання фіно-угорської етнічної компоненти як друго- чи навіть третьорядної. Наукові праці з фіно-угристики стосуються насамперед етнографії й культурології [1, 4]. Водночас досить значний обсяг об'єктивних наукових досліджень як в Україні, так і в Росії присвячений історії поширення християнства на землях Київської Русі [3, 7, 11, 13, 19].

Що стосується західної історіографії, то окремі праці з історії фіно-угорських племен півночі Київської Русі практично невідомі українському науковому загалу [23-25].

Тому, звісно, висвітлення даного питання (у т.ч. в культурно-релігійній сфері) з позицій історичної справедливості та з опертям на джерела лише додасть об'єктивності вітчизняній науці.

За твердженням російського історика XIX ст. С. Соловйова: «... Племена слов'янські... при рухові з півдня на північ мали зустрітися

з племенами фінськими, але про ворожі зіткнення між ними не збереглося переказів: легко можна припустити, що племена не дуже сперечалися через землю, якої було так багато, по якій можна було настільки просторо розселитися без образи, завданої один одному. На початку нашої історії ми бачимо, що слов'яни і фіни діють спільно; яким чином ослов'янилися фінські племена – меря, мурома, яким чином Двінська область отримала російське народонаселення і стала володінням Великого Новгороду? – все це відбулося тихо, непомітно для історії, оскільки тут, власне, було не завоювання одного народу іншим, але мирне зайняття землі, яка нікому не належала...» [20, с. 62].

Завершення у загальних рисах східнослов'янської колонізації території, де виник політичний центр майбутньої Новгородської республіки, С.Соловйов пов'язував з другою половиною IX ст. [20, с. 63]. Тоді ж на цій землі відбувалася потужна експансія варягів (вікінгів), проте вона мала не культурно-етнічний, а насамперед військово-політичний характер.

Сліди фіно-угрів простежуються і в археологічних матеріалах, виявлених під час розкопок Новгороду. На думку багатьох істориків, фіно-угорська племінна знать із самого початку входила до складу новгородської аристократії [9, с. 35]. У сукупності із власне східнослов'янськими племінними об'єднаннями словен та кривичів, меря й чудь утворили етнічну новгородську федерацію (так звані «300 золотих поясів»), що правили з Новгороду околицями землями у IX столітті та взяли участь у прикликанні зі Скандинавії дружин Рюрика.

Вже «Повість минулих літ» дає точний перелік фіно-угорських народів, які межували зі слов'янами. Зокрема, досить часто згадуються фіно-угри як воїни окремих князівських військ, описуються історії, засновані на особистих розповідях, які містять реальні й міфічні елементи. Зокрема, у частині «Повісті» із викладом політичних подій під своїми етнонімами чудь, весь, ямь, меря і мурома фігурують у 6367 (859), 6370 (862), 6390 (882), 6415 (907), 6488 (980), 6496 (988), 6538 (1030), 6550 (1042) і 6579 (1071) роках [15].

Характеризуючи фіно-угорське населення зазначених територій, слід насамперед з'ясувати назви племінних груп, які, за даними давньоруських літописців, сплачували данину Русі. За даними літописців це: чудь, меря, весь, мурома, черемись, мордва, перм, печора, ямь [2, с. 37]. При цьому етнонім «ямь» може відповідати назві фінського племені «häte». Літописи розміщують згадки про племена біля великих озер, які знаходилися на території Новгородської республіки.

До свого хрещення фіно-угорські племена були язичниками із сильним ухилом в магічних культурах. У них надзвичайно поширеним було вчення про злі та добрі божества, духів, про спілкування людини з ними. Зокрема, давньоруські літописи стверджують, що ці племена знали білу й чорну магії, причому остання було «мистецтвом», що відхиляло людей від фіно-угорської богині Сонця Байке [16, с. 179]. Відомим є твердження, що знані волхви були за походженням не руські, а саме представниками фіно-угорських етносів [20, с. 298]. Російський історик С. Соловйов давав суб'єктивну негативну характеристику духовної культури дослов'янського населення Північно-Східної Європи, стверджуючи, між іншим, що: „Ницості духовній у цих племен відповідає слабкість тіла, поєднана, однак, із вищою мірою нечутливості до зовнішніх вражень; жоден з європейських народів не виявляє так мало духовного напруження, не являється настільки забитим” [20, с. 118].

Цікавим буде порівняти дохристиянські вірування т.зв. «східних фінів» та ільменських словен. Виходить, що в обох спільнот можна зустріти практично однакові звичаї й обряди, пов'язані з язичницькими традиціями та пересторогами, як то: викуп приданого під час весілля, чудодійна сила бані у протидії злим чарам, вірування у русалок і домових, принесення жертв божествам під деревами тощо [20, с. 298]. Водночас матеріали етнографічних досліджень свідчать про те, що давні русичі традиційно ставилися до представників невеликих етносів, які спілкувалися фіно-угорськими мовами, як до народів, що володіють знаннями про магію й чаклунство [18, с. 70].

Так само суб'єктивним є стосовно звичаїв фіно-угорських племен Новгородської землі російський історик М.Карамзін, який, спираючись на «Повість минулих літ», перелічує місця, де живуть фіно-угри, і цитує думку Тацита про варварство фінів [8, с. 70]. На противагу тому, у першоджерелі – «Повісті минулих літ» стверджує, що народності весь, меря, мурома мали власні міста (Білоозеро, Ростов, Муром).

Також не відповідає джерелам твердження М. Карамзіна, що головним досягненням Рюрикового князювання: „...було тверде приєднання деяких фінських племен до народу слов'янського в Росії, так що весь, меря, мурома, нарешті, перетворились у слов'ян, прийнявши їхні звичаї, мову й віру...” [8, с. 91].

Таким чином М. Карамзін, доволіно оперуючи літописними повідомленнями, висунув неправдиву гіпотезу про те, що асиміляція стародавнього протофінського населення на території Новгородського

князівства відбулося нібито ще у період до прийняття християнства. Насправді слов'янські та фіно-угорські племена досить тривалий час співіснували один з одним (за домінування перших).

Експансія східних слов'ян на терени фіно-угорського «етнічного моря» проводилася, як правило, водним шляхом. Літописні відомості, починаючи з IX століття, вказують на експансію новгородців у напрямі фіно-угорських земель з боку Балтійського моря, використовуючи річки: до Білоозера можна доплисти по Неві, далі по великих озерах (Ладога, Онега, Біле озеро), а до Ростова й Мурома по Волзі [16, с. 78].

Існують лише окремі свідчення, що захоплення новгородськими князями і воєводами земель фіно-угорських народів відбувалися із застосуванням військової сили:

– 1030 і 1042 рр. – виступ військ князя Ярослава Мудрого проти чуді і ямі. Після перемоги над чуддю в 1030 р. було засноване місто Юр'єв [15, с.70]. Що стосується нападу на плем'я ямь, то він, ймовірно, мав наміром усунути фіно-угрів із вигідного торговельного шляху;

– 1055 р. – похід новгородського посадника Остромира на плем'я чудь і захоплення містечка ОсекДекіпів (у перекладі з місцевого наріччя «Сонячна рука») [20, с. 368];

– 1130 р. – похід синів князя Мстислава – Всеволода, Ізяслава й Ростислава на населений пункт чуді Вагья (руська назва – Клинь) в околицях Дерпта [20, с. 416];

– 1149 р. – зіткнення новгородських військ з племенем ямь у місцевості «Водськап'ятіна», причому інше фіно-угорське плем'я водь було союзником русичів [20, с. 497].

Можна у повній мірі погодитися із вітчизняними дослідниками О.Моцею та В.Ричкою у тому, що християнізація Русі не перебувала в односторонній залежності від міжнародних зв'язків [13, с. 65]. Християнізація відповідала назрілим потребам давньоруського суспільства, яке за правління князя Володимира I Великого зайшло у переломний період історичного розвитку. Від грабіжницьких війн із сусідніми народами під егідою варязької верхівки Давньоруської держави переходить до освоєння власних земель. Пошуки ідеологічних засобів концентрації цієї еліти й поширення її влади на всі прошарки тогочасного суспільства спричинили проголошення панівною верхівкою Русі візантійського християнства офіційною релігією [13, с. 66].

Християнізація північних земель Руської землі була пов'язана, насамперед із переходом у православ'я слов'янського населення Новгороду й оточуючих його земель. Літописи (зокрема Іоакимівський

літопис) свідчать, що прийняття власне Великим Новгородом нової віри не пройшло мирним шляхом: відбувалися зіткнення між міщанами, що були язичниками, і військами Добрині – родича Великого київського князя Володимира I. Поваленого ідола Перуна тут, як і в Києві, було побито залізними палицями й кинуто у новгородську річку Волхов.

Разом із тим, т.зв. «простота першопочаткового побуту» (за С.Соловйовим) фіно-угорських племен [20, с. 189] звичайно не залишала їм значних можливостей для опору християнізації. Слід відразу ж відзначити, що навернення у християнство представників слов'янського етносу та фіно-угрів на території Новгородської республіки відбувалося не за єдиним церковним канонам. Так, «Вопрошение Кириково» (історичне джерело, виникнення якого пов'язане із місіонерською діяльністю новгородського єпископа Никофонта (1130-1156), приписує «молитвыоглашения творити: Болгарину, Половчанину, Чюдинупредикрещения 40 днии поста, ис церкви исходити от оглашения; Словенину – за 8 днии» [13, с. 69].

Слід наголосити на тому, що із християнізацією неслов'янських протоетносів Північно-Східної Русі у XI-XIII століттях пов'язана їхня асиміляція. Так, якщо у 862 р. корінні мешканці міста Білоозера у «Повісті минулих літ» називаються весью, то в 1071 р. вони вже іменуються білоозерцями [15, с. 60, 152].

В описі подій наступних років у «Повісті» вже не згадуються фіно-угорські народи, говориться тільки про жителів різних міст. Водночас не можна стверджувати, що фіно-угри зникли й асимілювалися у зв'язку із християнізацією за відносно короткий проміжок часу. Водночас їхня все ще племінна суспільна структура відійшла на другий план, їхні вожді пристосовуються до системи місцевого управління руських князівств і як васали або частково зберігають свою владу, або втрачають своє значення й зливаються з простим народом.

Осіб із фіно-угорським корінням можна вбачати за кожною звісткою з літописних джерел, які описують події в населених пунктах, заснованих на фіно-угорських територіях. Таким чином, починаючи із середини XI ст., можна припускати значне русько-фіно-угорське етнічне змішання між чужддю околиць Новгорода, карельською весью, мерею в районі Ростова, муроною й весью, що жили поблизу міста Муром, а також русичами, котрі поселялися на цих територіях, прищеплювали там нову культуру й віру, а також насаджували новий спосіб життя.

Християнізація, яка супроводжувалася асиміляційними процесами, а саме – знайомством слов'ян із духовною культурою корінного

населення. Новгородські русичі стали пізнавати культуру корінних жителів, їхні традиції й звичаї. У літописі визнається це: під 1071 р. існує запис про кілька цікавих подій, які свідчать про те, що русичі й фіно-угри жили в тісному релігійному контакті. Зокрема, одна з подій стверджувала про таке: «У той же час, у ті ж роки, трапилося якомусь новгородцю прийти у землю Чудську, і прийшов до чарівника, прохаючи волхвування його». З даного опису досить важко з'ясувати вихідні події. Цього разу по тій же причині, що й у літописі, історія служить притчею, її ціль – підтвердження переваги християнства: волхв – представник народності чудь, не може зв'язатися зі своїми богами (вони у дійсності не боги, а чорти) доти, поки новгородець носить на тілі хрест. А із усього цього випливає перевага християнства над релігією язичників чуді [16, с. 283].

В літописному оповіданні точно відображається суть шаманського ритуалу фіно-угорських народів: шаман вступає у зв'язок із духами, на вершині церемонії непритомніє й у цей час від духів одержує потрібну інформацію. На основі цієї літописної інформації можна зробити висновок про те, що русичі вже у цей час мали відомості про культуру й звичаї корінних жителів.

При читанні літописного повідомлення правомірно виникає питання: чому християнин-новгородець просить пророкування у язичника, волхва чуді. Найбільш правдоподібна відповідь полягає у тому, що згаданий християнин сам був представником чуді за походженням, належав до постійного чудського населення Новгородського князівства, до тих, хто, за легендою, разом зі словенами, кривичами й весью закликав Рюрика і його братів. Якби цей новгородець походив від якогось східнослов'янського племені, він звернувся б до словенського або кривицького волхва, котрий, можливо, ще продовжував свою приховану діяльність.

Поширення православної віри, починаючи з кінця XI століття, йшло і за межі Новгородської республіки, в напрямі Уральських гір. Під 1096 р. у давньоруських літописах зустрічається досить розлогий опис фольклорного характеру про подорож в Югру, в т.ч. із метою поширення християнства. Літописець наводить розповідь новгородця Гюряти Роговича: «Тепер же прагну повідати, про те, що чув 4 роки, назад...» У літописі під 1096 р. уперше з'являються етноніми югра й самоїд. Повідомляється і про те, що до землі югри можна дійти з боку Печори. Також уперше зустрічається у літописі назва «Печора» в якості топоніма й етноніма [16, с. 230].

Повідомлялося, що у Печорі живуть люди, котрі платять данину Новгороду, говорить Гюрята Рогович. Може бути, збирання данини Новгородом на цій території мало місце недавно, тому що раніше такі відомості не зустрічали. На основі цього факту можна зробити висновок, що орієнтація новгородців на північний схід Європи розпочалася у вказані роки, тоді ж виник їхній інтерес до цієї території. Пізніше новгородці часто будуть посилатися на свою першість, коли нові князівські центри, що піднімалися, намагалися встановити контроль над землями тих фіно-угорських племен, які ще не знаходилися під владою Київської Русі (це насамперед були території Приуралля).

При встановленні контактів новгородців із «новими» фіно-угорськими народами повторюється суспільна ситуація, що спостерігала у випадку знайомства слов'ян із вже відомими їм чуддю, весью, мерею, мурою: при зіткненні з недоторканою архаїчною системою фіно-угорських спільнот слов'янські завойовники вважають ці племена або народи самостійними одиницями й так про них і згадують у літописі. У більш пізній період розпочинається християнізація. У XIII столітті до етнонімів фіно-угорських племен, яких стосувалося поширення православної віри, додається перм, чудь заволоцька і корела.

Так, відповідно до Першого новгородського літопису, етнонім «корела» вперше з'являється 1143 р. у контексті, який важко розуміється: в 1142 г. ямь напала на новгородську землю, але ладожани відбили її. Через рік за цей напад помстяться карели, що напали на ямь. На основі даної інформації можна зробити висновок, що ладожани тотожні карелам. Можливо, що у «Повісті минулих літ» етнонім «корела» не зустрічається тому, що формування народу карела починається тільки в XII сторіччі. Дане питання можна проаналізувати на основі інформації Першого новгородського літопису. На основі «Повісті» про ямь можна тільки припускати, що це була спільність із фінською мовою, яка стояла на шляху експансіоністських устремлінь Новгородського князівства [15, 16 тощо].

Звичайно, попри загалом мирний характер християнізації неслов'янського населення Новгородської республіки, відбувалися й інциденти фізичної розправи над православними священиками у віддалених землях князівства. Так, існують свідчення про те, що у середині XI століття лише протягом одного десятиліття в Новгородській землі було убито трьох єпископів [13, с. 69].

За даними окремих досліджень, існуючими проявами пасивного опору християнізації з боку представників фіно-угорських етносів були:

еміграція з місць проживання у східному напрямку (в т.ч. за Урал), а також ритуальні самовбивства. Рух фіно-угорських народностей, насамперед чуді, в напрямку Сибіру наразі описується в окремих дослідженнях російських вчених [17, с.55, 60]. Значна частина літописного етносу чуді осіла на території сучасної Республіки Комі (Полярний Урал), де лишалася язичниками (на відміну від фіно-угорської народності комі, яка в основному прийняла християнство). Траплялися випадки, коли ті із закоренілих язичників, хто не прагнув хреститися, закривалися у своїх будівлях і підпилювали основи стін, хоронячи себе таким чином заживо у власних ямних помешканнях.

У більш пізній період (XIV-XV століття) християнство продовжувало поширюватися на територіях фіно-угрів, які не входили до складу Новгородської держави (комі, перм, остяки тощо). Вказані процеси, зокрема, пов'язані з постаттю священика Стефана Пермського, який проповідував християнство у землях комі, створив для них алфавіт і переклав на їхню мову основні церковні твори. В 1383 році був призначений першим єпископом утвореної в результаті його місіонерської діяльності Пермської єпархії. Стефан Пермський шанується Російською православною церквою як святий.

Житіє Стефана Пермського повідомляє про його суперечку з Памом-Сотником, котрий називається «знаменитим чарівником, начальником волхвів, старійшиною знахарів» [10, с. 158]. Після довгого словесного диспуту, розв'язати суперечку про істинність віри було вирішено через два випробування: Стефан і Пам, взявшись за руки, повинні були пройти через палаючу хату й під льодом ріки Вичегди (спуститися через одну ополонку, а піднятися через іншу). Пам, незважаючи на примус Стефана пройти випробування, відмовився. Народ в обуренні віддав його Стефану зі словами: «Візьми його й страть, тому що він підлягає страті й по нашому старому звичаю повинен вмерти», але Стефан відпустив Пама [10, с. 159].

Слов'янізація через поширення християнства серед фіно-угорських племен Північно-Східної Європи мала свою специфіку. Новгородці не змогли асимілювати т.зв. «східнофінські» племена у повній мірі, оскільки ці невеликі етноси існують до сих пір. Навпаки, навіть будучи християнізованими, фіно-угри адаптувалися під нову мову й прийняли частину русько-візантійської духовної культури.

Однак народні вірування не зникли у представників фіно-угорських етносів навіть після прийняття ними православ'я. Вже давно охрещені корінні народи Приуралля зберегли у собі величезний пласт культури,

пов'язаний із дохристиянськими віруваннями. Крім того, деякі з них, як наприклад марійці, дотепер дотримуються в основному традиційної віри. У цьому вони схожі з угро-фінськими племенами, які мешкають за Уральським хребтом (ханти, мансі, обські угри), зберігаючи власні етнічні релігії – анімізм, магію, шаманізм.

Також відзначимо значний консерватизм і традиціоналізм значної частини фіно-угорських народів, який виявляється у намаганні жити в гармонії з природою та із сусідніми народами. Зокрема, кілька років тому етнографами був відновлений і записаний унікальний епос ерзянського народу «Масторава».

У процесі християнізації новгородцями фіно-угорських племен можна виділити наступні особливості:

– у дохристиянський період мало нечисленні фіно-угорські племена на схід і північний схід від Балтійського моря знаходилися на досить архаїчному рівні розвитку духовної, в т.ч. релігійної свідомості, що об'єктивно сприяло поширенню тут християнства, зменшуючи активний опір його прийняттю;

– в силу природно-географічної специфіки північних та північно-східних територій Новгородської республіки (величезні слабо заселені землі, брак транспортних комунікацій) християнізація місцевих фіно-угорських народностей відбувалася досить повільно, упродовж століть. Хрещення представників неслов'янських племен відбувалося за окремим церковним канонам. Значною мірою ці етноси прийняли православне християнство у зовнішніх формах, на тривалий час зберігши при цьому язичницькі переконання і традиції;

– поширення християнства супроводжувалося асиміляцією фіно-угорського етнічного компонента слов'янським населенням Новгородської республіки. Проявами ненасильницького опору християнізації представники окремих невеликих народностей, зокрема чуді, обрали міграцію у напрямку Уралу. Траплялися і ритуальні самогубства тих фіно-угрів, які не бажали хреститися.

Таким чином поширення новгородцями християнства серед фіно-угорського населення у XII-XIII ст. було історичним прикладом майже ненасильницької християнізації язичницького населення на значних за площею територіях на північ і північний схід від Великого Новгорода.

Джерела та література: 1. Азбелев С. Н. Устная история в памятниках Новгорода и Новгородской земли. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2007. – 296 с; 2. Амосов М. В. Становление государственности древнего Новгорода и монументальное зодчество. – М. : Азбуковник, 2007. – 182с; 3. Брайчевський М. Ю. Утвердження

християнства на Русі. – К. : Наукова думка, 1988. – 261 с; 4. Голубкова О. В. Душа и природа: Этнокультурные традиции славян и финно-угров. – Новосибирск : Изд-во Ин-та археологии и этнографии СО РАН, 2009. – 303 с; 5. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі - України: релігієзнавчо-філософський аспект. – К. : Академія, 2001. – 272 с; 6. Гришаков В. В. Муром // Финно-угры Поволжья и Приуралья в средние века. – Ижевск, 1999. – С. 89–118; 7. Духовний і культурний злет: 1025 років запровадження християнства в Україні: зб. наук. пр. (за матеріалами наук.-практ. конф. від 26-27 черв. 2013 р.) / Луган. облдержадмін. [та ін.] ; [ред. кол. : Ісаєв В. Д. та ін.]. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 135 с; 8. Карамзин Н. М. История государства Российского. – Х. : Фолио, 2011. – 1149 с; 9. Коваленко Г. М. Легенды и загадки земли Новгородской. – М. : Вече, 2007. – 350 с; 10. Котылев А. Ю. Учение и образ Стефана Пермского в культуре Руси / России XIV-XXI веков. – Сыктывкар, 2012. – 218 с; 11. Кралюк П. Прийняття і сприйняття християнства в Русі-Україні: монографія / Петро Кралюк; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.» ; Луцьк: Ключі, 2013. – 135 с; 12. Леонтьев А. Е. Меря // Финно-угры Поволжья и Приуралья в средние века. – Ижевск, 1999. – С. 28-40; 13. Моця О. П. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К. : Глобус, 1996. – 224 с; 14. Парсамов С. С. Демонологія водної стихії у східнослов'янських і угро-фінських народів: досвід порівняльно-історичного дослідження: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.05 / Парсамов Сергій Суренович; Нац. акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політол. – К., 1996. – 39 с; 15. Повесть минулих літ: Літопис / переказ В. Близнець. – К.: Україна, 1996. – 286 с; 16. Полное собрание руських летописей. Т. 43: Новгородская летопись по списку П.П.Дубровского / Российская национальная библиотека ; подгот. текста и предисл. О. Л. Новикова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 367 с; 17. Рябинин Е. А. Финно-угорские племена в составе Древней Руси. К истории славяно-финских этнокультурных связей: Историко-археологические очерки. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского ун-та, 1997. – 260 с; 18. Санкина С. Л. Этническая история средневекового населения Новгородской земли по данным антропологии. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2000. – 109 с; 19. Смирнов В. Н. Православное христианство в борьбе против агрессивного демонизма, оккультизма и сектанства с древнейших времен до наших дней : интеллектуальная. и культурная История Руси. – Х.: Харьков юридический, 2013. – 234 с; 20. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. В 15 книгах. – Книга I (тома 1-2). – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 811 с; 21. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість. – Дрогобич: Відродження, 2012. – 408 с; 22. Штепа П. Українець і москвин. Дві протилежності. – Дрогобич : Відродження, 2008. – 686 с; 23. Kalma J. Die ostsee finnisch-ugrischen Wörter im russischen. – Helsinki : Société finno-ougrienne, 1919. – 265 s; 24. Meckelein R. Die finnisch-ugrischen, turkotatarischen und mongolischen Elemente im Russischen. – Berlin : Mayer&Müller, 1914. – 73 s; 25. Veenker W. Die Frage des finno-ugrischen Substrat in der russischen Sprache. – Bloomington : The Hague 1967. – 329 s.